

УДК 94 (477.8) «1945/1972» : 2-283

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х – ПОЧАТКУ 1970-х РОКІВ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Сергій Мочкін

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Україна, 43024, м. Луцьк, пр. Молоді, 4
e-mail: mochkin@ukr.net

У нинішньому відродженні самосвідомості й історичної пам'яті українського народу вагома роль належить зверненню до його історичних коренів, відновленню вікових традицій і духовних цінностей. Їх уособленням виступає національна історико-культурна, у тому числі й сакральна (культובה) спадщина, яка впродовж часу власного існування пережила чимало складних, нерідко трагічних сторінок. Особливе місце серед них займає друга половина 1940-х – початок 1970-х років. У цей період на теренах західних областей тодішньої Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), що вирізнялись високим рівнем релігійності та відповідними глибокими світоглядними традиціями, радянська влада проводила масштабну атеїстичну політику з метою закріпити монопольне становище комуністичного світогляду. Історіографічний аналіз праць, що висвітлюють різні аспекти означеної проблематики, сприятиме глибшому дослідженню долі сакральних пам'яток як об'єкту антирелігійної політики другої половини 1940-х – початку 1970-х років і водночас тодішньої всеукраїнської пам'яткоохоронної діяльності.

Щодо історіографічних оглядів робіт, які стосуються теми статті, то сюди слід зарахувати насамперед дослідження Г. Бондаренка [11; 12; 10]. Однак тут ця тема подається, і то стисло, крізь призму історичного краєзнавства або окремих напрямів пам'яткознавчих пошуків.

Метою статті є аналіз стану наукового вивчення зазначеної проблеми. Для досягнення мети визначено завдання: на підставі узагальнення опрацьованих досліджень окреслити головні тематичні блоки праць, що стосуються теми; охарактеризувати найсуттєвіші з досліджень; з'ясувати коло питань теми, які потребують вивчення.

Дослідження долі сакральних пам'яток західних областей України як одного з об'єктів антирелігійної політики радянської влади другої половини 1940-х – початку 1970 років

(зокрема, антирелігійної кампанії 1958-1964 років) і водночас тодішньої загальноукраїнської пам'яткоохоронної діяльності передбачало опрацювання узагальнюючих і спеціальних праць з історії України, Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття, релігієзнавства, правознавства. Сюди увійшли також роботи, що висвітлюють здійснення у регіоні культурного будівництва, мистецтвознавче вивчення окремих видів пам'яток, заходи з їх охорони. На сьогодні масив цих різнопрофільних праць неоднаковою мірою відображає основні засади політики радянської влади щодо релігії та церкви, окремі грані здійснення на території західного регіону пам'яткоохоронної роботи.

Для ґрунтовнішого аналізу наукової літератури з теми історія її вивчення поділена у статті на два основних періоди: радянський (друга половина 1940-х років – межа 1980-х – 1990-х років) і період незалежної України (з 1991 року). У першому з них слід виокремити період з другої половини 1980-х років: саме тоді складаються набагато сприятливіші умови для появи праць власне пам'яткознавчої, зокрема, пам'яткоохоронної тематики. У межах окреслених періодів наукові дослідження з проблеми – згідно їх тематично-змістової спрямованості – поділено на чотири основні групи: роботи з минулого України, окремих аспектів її суспільно-політичних подій і культурного життя; праці з історії взаємин радянської держави та релігійних організацій; література про сакральну спадщину західних областей України; праці з історії вітчизняної пам'яткоохоронної справи, розвідки про пам'яткоохоронну роботу щодо сакральних пам'яток на території західних областей України.

Перші кроки щодо розробки українською історіографією досліджуваної теми в узагальнюючому вигляді припадають на кінець 1950-х – початок 1960-х років [9; 39; 41 й ін.]. Десятиліття кризи комуністичного суспільства в УРСР (1970-ті – 1980-ті роки) позначилися за-

мовчуванням багатьох проблем, пов'язаних з охороною пам'яток у республіці, у тому числі й на теренах західних областей, у другій половині ХХ ст. сакральної культурної спадщини. З ідеологічних міркувань обмежувався, а то й заборонявся вихід у світ досліджень про взаємозв'язок цих пам'яток з українським культурним і національно-визвольним рухом. Свідченням цього є факт, що в об'ємній праці з історіографії Української РСР жодним словом не згадано наявної літератури з пам'яткознавчої проблематики не те що окремих українських регіонів, а й республіки загалом [27, с. 431-435, 495-560].

Період від межі 1980-х – 1990-х років і по сьогодні позначений швидкими темпами розвитку української історіографії, посиленою увагою до національної історії та культури, об'єктивним, неупередженим підходом до висвітлення багатьох тем, що раніше обмежувалися або замовчувалися. В умовах незалежної України сакральна спадщина викликає підвищений суспільний інтерес у зв'язку з новим ставленням до історичного минулого та його переосмисленням.

Вивчення проблематики долі сакральних пам'яток західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – початку 1970-х років спирається сьогодні на узагальнюючі колективні й індивідуальні дослідження провідних українських науковців, що базуються на новітніх наукових і методологічних засадах, написаних з нових, не заідеологізованих позицій [31; 6 й ін.]. У них, зокрема, йдеться про непросту історію українського народу другої половини ХХ ст., періодизацію подій суспільно-політичного та культурного життя, тодішнє становище у галузі культури, наукової думки, краєзнавства, втрати, що їх зазнала сакральна спадщина нації, актуальні проблеми української регіоналістики, мистецтва, архітектури й ін.

З-поміж масиву таких праць вирізняються колективні дослідження з історії України співробітників Інституту історії України НАН України за участю та редакцією В.Смолія. Їх невід'ємною частиною виступають роботи українського історика, доктора історичних наук, професора, член-кореспондента НАН України, завідувача відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України В.Даниленка. Вчений є авторитетним в Україні та за її межами фахівцем з питань історії української культури ХХ ст., зокрема, історії інтелігенції, науки, церкви, біографістики. В.Даниленко відомий як один з

провідних співавторів двотомного видання «Історія України: нове бачення» [31]. У творчому тандемі з професором В.Бараном він підготував та опублікував дослідження «Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.)» з видавничої серії «Україна крізь віки (т. 13)» [6]. Тут, зокрема, увага звернена на події культурного життя республіки впродовж другої половини 1940-х – 1980-х років. Мова йде і про окремі кроки у справі охорони сакральної спадщини, зміст антирелігійної політики, її наслідки для сакральних пам'яток, репресії тоталітарного режиму проти української інтелігенції, частина якої перебувала у лавах дисидентів тощо. Автор порівнює державний тиск періоду хрущовської «відлиги» з довоєнними роками реалізації атеїстичної державної політики. На думку дослідників, головним мотивом нового наступу на церкву кінця 1950-х – початку 1960-х років стало тлумачення релігії як субстанції всіх негативних соціальних явищ і головною перешкодою на шляху будівництва комуністичного суспільства. Про українську інтелігенцію як об'єкт репресивної політики сталінізму у повоєнний час мова йде у низці статей В.Даниленка [20; 19].

Вагомий фактичний матеріал містить праця І.Біласа «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз» [7; 8]. Спираючись на значний архівний матеріал, що вміщений у другій книзі видання [8], автор аналізує механізми та засоби карально-репресивної системи в Україні за радянських часів. Ґрунтовними є висновки щодо використання депортаційних і переселенських акцій як засобу якісної зміни складу населення західних областей УРСР, а, отже, й зменшення релігійного впливу у його середовищі.

Певне висвітлення проблематики, що розглядається у статті, знайшла відображення у працях другої групи. Однак щодо них слід мати на увазі наступне. Якщо говорити про роботи, де подається загальноукраїнський матеріал, то тут, концентруючи головну увагу на розвиткові державно-церковних відносин, автори лише епізодично розглядають особливості політики радянської влади щодо сакральних споруд. Детальніше про її зміст і трагічні наслідки для культурних об'єктів говориться у публікаціях, що стосуються різних західних областей УРСР.

Комплексне дослідження історії церкви в Україні здійснюється Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України на чолі з А.Колодним. Особливе місце серед релігієзнавчих праць займає напи-

сана авторським колективом Відділення 10-томна «Історія релігії в Україні». Матеріали її третього та четвертого томів розкривають історію православ'я та католицизму у контексті суспільно-політичних, державно-церковних, етноконфесійних трансформацій України у різні періоди її історії, у тому числі впродовж другої половини 1940-х – початку 1970-х років [29; 30].

Об'єктивним, неупередженим аналізом державно-церковних взаємин радянського періоду позначені публікації В. Єленського [22; 21]. Аналізуючи форсовані процеси закриття церков під час хрущовської відлиги, автор висловлює припущення про вірогідне існування щодо них надзвичайно напруженого плану ліквідації. Підраховані В. Єленським 46% зачинених в УРСР православних храмів упродовж антицерковної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х років дали йому змогу назвати хрущовський період у житті церкви суворою «відлигою» [22].

Політику радянської держави у релігійно-церковній сфері проаналізував В. Войналович [16; 18; 17]. У статтях він висвітлює форми та методи антирелігійної кампанії кінця 1950-х – початку 1960-х років, долю церкви у цих умовах; побіжно автор торкнувся й теми нищення культових споруд у західних областях УРСР [16; 18]. У 2005 р. з'явилася монографія В. Войналовича, в якій охарактеризовано післявоєнне становище релігійних організацій в УРСР [17]. На підставі показу суті релігійної політики радянської влади, її причин і наслідків вчений вводить до наукового обігу новий предмет дослідження – релігійна політика (замість традиційного – державно-церковні відносини).

Помітне місце серед праць другої групи займають дослідження В. Паценка. Автор використав значний масив архівних джерел, на основі якого подав ґрунтовний аналіз історії православної та греко-католицької конфесій в Україні другої половини ХХ ст. Науковець звернув увагу і на трагедію сакральної спадщини західного регіону республіки в умовах панування більшовицького тоталітарного режиму [46; 47; 44; 45].

Означена проблематика певною мірою висвітлена у праці О. Лисенка [37]. Автор з'ясував процес становлення дещо видозміненої політики радянської влади стосовно релігії та церкви в останні роки німецько-радянської війни та перші повоєнні роки. Вчений дослідив особливості державної політики щодо різних конфесій, звертаючи увагу і на питання, пов'язані з ліквідацією сакральних пам'яток.

О. Лисенко вперше у сучасній українській історіографії відобразив процес законодавчого закріплення діяльності релігійних організацій у Радянському Союзі, роль Ради у справах Руської (Російської) Православної Церкви (РСРПЦ) та Ради у справах релігійних культур (РСРК) у державно-церковних відносинах.

Щодо конфесійних трансформацій у західних областях УРСР у контексті державно-релігійної політики 1944-1964 років, то їх перебіг досліджував Я. Стоцький [57]. Про церковно-релігійне життя 1953-1964 років на теренах регіону йдеться у роботі А. Моренчука [42].

У низці праць висвітлюються здійснення державно-релігійної політики на території окремих західних областей УРСР, не проста доля багатьох наявних тут на той час сакральних пам'яток. Зокрема, значним фактажем насичені роботи В. Борщевича, присвячені показові становища православ'я на Волині у контексті суспільно-історичних і церковних трансформацій повоєнних десятиліть [13; 14]. У дещо емоційних тонах аналізує питання тотального зачинення та нищення волинських храмів В. Рожко. Він описує брутальні методи здійснення цих заходів на початку 1960-х років, висловлює переконання, що нищення релігійного життя в області було призупинене лише у середині 1980-х років із початком перебудови [54; 53; 52]. Становище православ'я у Волинській області у повоєнний період вивчав В. Милусь [40]. Автор проаналізував не лише причини й особливості державно-церковних відносин 1944-1953 років, а й їх реалізацію на регіональному рівні (роль інституту обласних уповноважених, місцевих органів влади). Проблему державно-церковних відносин у Чернівецькій області досліджував С. Яремчук [62], в Івано-Франківській – І. Андрухів [4].

Якщо говорити про праці другої групи, то слід зауважити, що вагомих внесок у дослідження теми державно-церковних відносин здійснили зарубіжні вчені. Серед них слід варто виокремити праці російських науковців В. Алексєєва [3], М. Шкаровського [60; 61], а також канадського дослідника російського походження Д. Поспеловського [48]. Однією з перших спроб у пострадянській російській історіографії проаналізувати засади відносин між радянською владою та релігійними організаціями стала монографія В. Алексєєва «Штурм небес» відмінюється? Критичні нариси з історії боротьби з релігією в СРСР» [3]. У праці чітко простежується зміна тенденцій, що панувала у радянській історіографії – від пояснення антирадянської сутності релігійних ор-

ганізацій до викриття антирелігійної діяльності радянської влади. Поглибили історіографію питання роботи М. Шкаровського [60; 61]. Дослідник розкриває проблему взаємин влади та церкви, наводить окремі факти втрат сакральної спадщини в УРСР.

У 1995 р. побачила світ монографія Д. Поспеловського «Російська православна церква в ХХ столітті» [48]. Праці притаманний узагальнюючий характер; вона є синтезом попередніх напрацювань західних науковців і нових архівних матеріалів, що стали доступними на початку 1990-х років. Проте дослідник не надає належної уваги питанню особливості функціонування РПЦ у різних республіках Радянського Союзу, дещо суб'єктивно висвітлює позиції українського автокефального духовенства.

Певні відомості з теми містить література третьої групи, тобто, праці про сакральну спадщину західних областей УРСР. Інформація про неї подається на сторінках публікацій про населені пункти та місцевості регіону. У контексті викладу їх історії подаються згадки про збереження у радянський час окремих сакральних споруд [38; 5; 35; 49; 33]. Такий же матеріал стисло подається у наукових розвідках про архітектурні ансамблі й окремі культові споруди західного регіону України [50; 51; 34]. Історію знищених культових споруд досліджував В. Вечерський [15]. Він наголосив на тому, що «національна культурна спадщина жодного іншого народу в Європі не зазнала таких системних руйнувань, як в Україні протягом ХХ століття», звернув увагу на нищення у першу чергу саме тих об'єктів, які «були віхами національної історії, становили мовби каркас духовності традиційного українського суспільства» [15, с. 19]. Втрачені пам'ятки сакральної архітектури Закарпаття вивчав М. Сирохман [55], Львівщини – В. Слободян та О. Бойко [56].

В останній – четвертій – групі робіт матеріали з теми статті подаються головним чином крізь призму ролі історичного краєзнавства та пам'яткознавства у збереженні сакральної спадщини українського народу. Так, праця колективу авторів на чолі з П. Троньком про історичне краєзнавство в Українській РСР за допомогою конкретних прикладів з різних областей України, у тому числі й західних, висвітлює зміст і результати пам'яткоохоронної діяльності [28]. Зокрема, тут показано практичні заходи з охорони культових пам'яток, що їх здійснювали музеї, заповідники, громадські товариства регіону. Значення такої роботи як все-

народної справи, роль культової спадщини у житті суспільства, історію її охорони, збереження та використання висвітлили П. Тронько [59; 58] та С. Кот [36].

Публікації цієї групи доповнюють праці, де розкривається нормативно-правове забезпечення охорони культурної спадщини у повенну добу [1; 2; 43]. Тут слід виокремити роботи, автором яких є В. Акуленко [1; 2]. Науковець на тлі змалювання процесу відбудови та спорудження нерухомих пам'яток в Українській РСР розкрив їх правовий статус і специфіку охорони, охарактеризував особливості правового режиму використання культових об'єктів. На численних прикладах, у тому числі залучаючи факти з пам'яткознавчої практики західних областей, В. Акуленко показав, що радянське законодавство аж ніяк не гарантувало збереження цього виду сакральних пам'яток. Сильнішою від закону виявилися ідеологічна чи політична кон'юнктури, зміст яких визначався партійно-державними органами та спричинив нищення багатьох старовинних сакральних архітектурних об'єктів.

Після 1991 р. побачили світ дослідження національної історіографії цієї групи, що відзначаються якісно новим рівнем. Вони присвячені історії та теорії українського пам'яткознавства, регіонального краєзнавства, музейної справи, перспективам їх розвитку, нинішнім проблемам охорони культурної спадщини [25; 23; 26; 24]. Тут проаналізовано процеси охорони культурної спадщини в Україні у другій половині минулого століття, діяльність державних структур, громадських організацій, певні їх здобутки у збереженні сакральних пам'яток. Складником змісту цих праць стали поодинокі факти, пов'язані із західним регіоном України. З переліку вищезгаданих робіт варто виокремити дослідження С. Заремби, який висвітлив окремі питання розвитку пам'яткоохоронного руху другої половини 1940-х – початку 1970-х років [25; 24]. Завдяки широкому колу джерел він охарактеризував діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), внесок цієї громадської організації у пам'яткоохоронну роботу, зокрема, порятунок культових споруд. На окремих фактах з історії культової спадщини західних областей України автор показав, що нерідко громадськість виявлялася безсилою перед рішеннями державно-партійних органів щодо вилучення з державного реєстру і подальшого нищення таких об'єктів [24, с. 122].

Широкою проблематикою, пов'язаною з

охороною нерухомих сакральних пам'яток, вирізняється колективна монографія Інституту історії України НАН України за загальною редакцією В.Горбика [26]. Зокрема, автори висвітлили зміст і результати охорони пам'яток упродовж періоду, який висвітлюється у статті, проаналізували тенденції цього процесу. Розкриття тих чи інших питань, про які йдеться у монографії, відбулося і шляхом залучення окремих прикладів з історії пам'яткоохоронної справи у західних областях України.

Новим явищем у пам'яткознавчих розвідках національної історіографії – порівняно з радянським періодом – стало звернення до питань виявлення, вивчення та збереження у комуністичну добу рухомих сакральних пам'яток західних областей України. Помітний внесок у розкриття теми зробила волинська дослідниця Є. Ковальчук [32]. Її книга на багатому фактичному матеріалі висвітлює історію наукових експедицій Волинського краєзнавчого музею 1970-х – 1980-х років як вагомого засобу дослідження та збереження пам'яток сакрального мистецтва. Опис цих експедицій у низці випадків подається у загальному контексті характеристики Волинського краєзнавчого музею як скарбниці історико-культурної спадщини Волинської області.

Шляхом аналізу наукових публікацій, які стосуються проблематики сакральних пам'яток західних областей України в умовах антирелігійної політики радянської влади другої половини 1940-х – початку 1970-х років, встановлено наявність відповідного фактичного матеріалу лише у вигляді окремих фрагментів. Таким чином, констатовано відсутність в історіографії спеціального узагальнюючого дослідження з теми. Між тим всебічне вивчення регіональних аспектів долі сакральних пам'яток у зазначений період залишається важливим елементом створення комплексної фундаментальної праці з минулого пам'яткоохоронної діяльності в Україні. Дослідження долі сакральної спадщини в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – початку 1970-х років виступає дієвим виховним засобом, способом привернення й спрямування уваги громадськості до проблем формування та реалізації сьогодні цілісної державної політики у сфері охорони пам'яток історії та культури. Потребують вивчення такі аспекти означеної проблеми, як діяльність уповноважених РСРПЦ і РСРК щодо нищення культових споруд, протидія віруючих антицерковним заходам влади, участь громадськості,

окремих представників державних органів, музейних установ щодо порятунку рухомих сакральних пам'яток, ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко В. Збереження і відбудова історичних пам'яток на Україні у післявоєнний період (1945-1958 рр.) // Укр. іст. журн. 1976. № 6. С. 114-121.
2. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917-1990). Київ: Вища шк., 1991. 274 с.
3. Алексеев В.А. «Штурм небес» отменяется? Критические очерки по истории борьбы с религией в СССР. Москва: Россия молодая, 1992. 303 с.
4. Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.
5. Асеев Ю.С. Архітектурні пам'ятки України. Київ: Рад. шк., 1970. 88 с.
6. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с. (З видавничої серії «Україна крізь віки». У 15-ти т. Т. 13).
7. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 1. Київ: Либідь – Військо України, 1994. 432 с.
8. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь – Військо України, 1994. 686 с.
9. Бондар М.М. Нариси музейної справи. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 191 с.
10. Бондаренко Г.В. Археологія і пам'яткознавство Волині: історіографічний огляд (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) // Краєзнавство. 2006. № 1-4. С. 150-157.
11. Бондаренко Г.В. Історичне краєзнавство Волині: Монографія. Кн. 1. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 248 с.
12. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині : Монографія. Кн. 2. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 215 с., іл.
13. Борщевич В.Т. Автономна Православна Церква на Волині. Луцьк: РВВ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 97 с.
14. Борщевич В.Т. Волинське духовенство у ХХ столітті: ідентичність, статус, еволюція. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 584 с.
15. Вечерський В.В. Втрачені святині. Київ: Техніка, 2004. 176 с.
16. Войналович В.А. Антирелігійна кампанія кінця 50–60-х років у контексті державно-церковних відносин в Україні // Православ'я і культура: історія і сучасність: Матеріали Всеукр. наук. конф., 16-18 червня 1994 р. Полтава, 1994. С. 103–104.
17. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.
18. Войналович В.А. Церква в Україні в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. // Історія України: маловідомі імена, події, факти (36 статей). Київ: Рідний край, 1996. С. 265-287.
19. Даниленко В. Українське суспільство: від пізнього сталінізму до хрущовської «відлиги» // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика: 36 статей. Вип. 19. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 5-20.
20. Даниленко В.М. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946-1953 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 7. Київ: [б.в.], 2003. С. 406-420.
21. Еленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). Київ: Знання, 1991. 72 с.
22. Еленський В. Суворя «відлига»: Замітки про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-років // Людина і світ. 1990. № 6. С. 20-25; № 7. С. 24-28.
23. 3 історії української реставрації. Київ: Українознав-

тво, 1996. 276 с.

24. Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства. Київ: ТОВ «Видавництво Аратта», 2002. 204 с.

25. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. Київ: Логос, 1995. 448 с.

26. Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження / Ред. кол.: В.О.Горбик (відп. ред.), О.П.Дорошко, С.І.Кот [та ін.]. Київ: НАН України, Ін-т історії України, Ін-т туризму ФПУ, 1998. 399 с.

27. Історіографія історії Української ССР / Ред. кол. І.С.Хмель (отв. ред.). Київ: Наук. думка, 1987. 556 с.

28. Історичне краєзнавство в Українській РСР / [П.Т.Трощко, В.О.Горбик, О.І.Лугова й ін.]; АН УРСР, Ін-т історії. Київ: Наук. думка, 1989. 237 с.

29. Історія релігії в Україні. Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. Київ, 1999. 500 с.

30. Історія релігії в Україні. Т. 4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. Київ, 2001. 598 с.

31. Історія України: нове бачення: У 2 т. / Під ред. В.А.Смоля. Київ: Україна, 1995-1996. Т. 2 / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, В.М.Даниленко й ін. Київ, 1996. 494 с.

32. Ковальчук Є.І. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929-2012 роки): Монографія. Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2013. 296 с., іл.

33. Колосок Б. Луцьк: історико-архітектурний нарис. Київ: Будівельник, 1990. 192 с.

34. Колосок Б.В. Римо-католицькі святині Луцька. Київ: Техніка, 2004. 224 с., іл. (Національні святині України).

35. Колосок Б., Якубюк А. Луцький історико-культурний заповідник: архітектурно-історичний нарис. Київ: [б. в.], 1987. 65 с.

36. Кот С.І. Охорона, збереження та використання пам'яток історії та культури в Українській РСР (1945 – початок 60-х рр.). Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1989. 227 с.

37. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1998. 402 с.

38. Логвин Г.Н. По Україні: Стародавні мистецькі пам'ятки. Київ: Мистецтво, 1968. 462 с.

39. Мезенцева Г.Г. Музеї України. Київ: Изд-во Киев. ун-та, 1959. 179 с.

40. Милуш В. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках ХХ століття. Луцьк: Волинянин, 2008. 228 с.

41. Міляєва Л.С. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII століття. Київ: Мистецтво, 1963. 111 с., іл. (Бесіди з історії мистецтва).

42. Моренчук А.А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953-1964 роках (на матеріалах західних областей). Луцьк:

Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 196 с.

43. Настюк В.Я. Административно-правовые вопросы охраны памятников истории и культуры // Радянське право. 1980. № 4. С. 62-65.

44. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2002. 615 с.

45. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 –початок 1990-х років. Полтава: АСМІ, 2005. 630 с.

46. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина перша. Полтава, 1997. 354 с.

47. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина друга. Полтава, 2001. 736 с.

48. Поспеловський Д.В. Русская православная церковь в ХХ веке. Москва: Республика, 1995. 511 с.

49. Рычков П.А. Дорогами южной Ровенщины. От Корца до Пляшевой. Москва: Искусство, 1989. 176 с.

50. Рычков П.А., Луц В.Д. Почаївська Свято-Успенська Лавра. Київ: Техніка, 2000. 135 с.

51. Рычков П.А. Сакральне мистецтво Володимира-Волинського. Київ: Техніка, 2004. 192 с.: іл. (Національні святині України).

52. Рожко В.Є. Відродження Української Православної церкви на Волині 1917-2006 рр.: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Волинська книга, 2007. 348 с.

53. Рожко В.Є. Нарис історії православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Медіа, 2001. 672 с.

54. Рожко В.Є. Православні монастирі Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Медіа, 2000. 692 с.

55. Сирохман М. Втрачені церкви Закарпаття. Торонто-Ужгород, 1999. 34 с.

56. Слободян В., Бойко О. Втрачені пам'ятки сакральної архітектури Львівщини // Пам'ятки України: історія та культура. 2004. № 1. С. 47-78, 2005. № 2. С. 56-91.

57. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944-1964 років. Київ: ФАТА, ЛТД, 2008. 510 с.

58. Трощко П. Невід'ємна частина загальнолюдських цінностей // Пам'ятки України, 1997. № 1. С. 6-10.

59. Трощко П.Т. Охорона пам'яток історії та культури – справа всенародна // Укр. іст. журн., 1980. № 9. С. 118-124.

60. Шкаровский М.В. Русская православная церковь в 1958-1964 годах // Вопросы истории. 1999. № 2. С. 42-59.

61. Шкаровский М.В. Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах). Москва: Изд-во Крутицкого Патриаршего Подворья, 1999. 399 с.

62. Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини). Чернівці: Рута, 2004. 352 с.

Мочкін Сергій Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – початку 1970-х років: історіографія проблеми

У статті проаналізовано стан наукового вивчення долі сакральних пам'яток західного регіону Української РСР як одного з об'єктів антирелігійної політики радянської влади другої половини 1940-х – початку 1970-х років і водночас тодішньої пам'яткоохоронної діяльності. Вказано, що перші публікації з теми відносяться до кінця 1950-х – початку 1960-х років. Підкреслено, що для праць радянських вчених, які стосуються зазначеної проблематики, властиві заідеологізованість, одностороннє висвітлення її різних аспектів. Зроблено висновок, що для періоду від кінця 1980-х – початку 1990-х років і по сьогодні характерні активізація дослідницького інтересу до теми, збільшення кількості публікацій, розширення їх діапазону. Відзначено, що тим не менш дана проблематика відображена в історіографії фрагментарно, переважно у загальноукраїнському контексті. Інформація про долю сакральних пам'яток, заходи щодо їх порятунку подається головним чином у контексті розгляду питань краєзнавства та пам'яткознавства.

Ключові слова: історіографія, публікації, антирелігійна політика, сакральні пам'ятки, пам'яткоохоронна діяльність

Мочкин Сергей Сакральные памятники западных областей Украины в условиях антирелигиозной политики второй половины 1940-х – начала 1970-х годов: историография проблемы

В статье проанализировано состояние научного изучения судьбы сакральных памятников западного региона Украинской ССР как одного из объектов антирелигиозной политики советской власти второй половины 1940-х – начала 1970-х годов и одновременно тогдашней памятничкоохранительной деятельности. Указано, что первые публикации по теме относятся к концу 1950-х – началу 1960-х годов. Подчеркнуто, что для работ советских ученых, касающихся данной проблематики, присущи идеологизированность, одностороннее освещение ее различных аспектов. Сделан вывод, что для периода от конца 1980-х – начала 1990-х годов и по настоящее время характерны активизация исследовательского интереса к теме, увеличение количества публикаций, расширение их диапазона. Отмечено, что тем не

менее данная проблематика отражена в историографии фрагментарно, преимущественно в общеукраинском контексте. Информация о судьбе сакральных памятников, мероприятиях по их спасению подается главным образом в контексте рассмотрения вопросов краеведения и памятниковедения.

Ключевые слова: историография, публикации, антирелигиозная политика, сакральные памятники, памятникоохранительная деятельность

Mochkin Serhii *Sacred monuments of Western Ukraine in the context of antireligious policy in the second half of the 1940s and the early 1970s: historiography of the problem*

The article deals with the state of the scientific studying of sacred monuments' fate of the western region of the Ukrainian SSR as one of the objects of the Soviet government's antireligious policy in the second half of the 1940s and the early 1970s and the activity connected with the monuments protection of that time. For a more thorough analysis of the scientific literature on the subject, the history of its study is divided into two main periods: the Soviet (second half of the 1940s – 1991) and the period of independent Ukraine (since 1991). It is indicated that the first publications on a given topic refer to the end of the 1950s and the early 1960s. It is emphasized that works of the Soviet scholars dealing with this issue are marked by their ideology, covering its various aspects one-sidedly. More substantive development of issues of cultural heritage protection, including sacred monuments, is inherent in the publications of the 1960s.

It is concluded that many problems of cultural heritage protection in the republic were concealed in the 1970s and 1980s, including its western regions, and it concerned also the loss of the sacred heritage. From the late 1980s and the early 1990s up to the present, research interest in the topic was activated, the number of publications increased significantly and their range was expanded. It is noted that this problem is reflected in historiography fragmentarily, mainly in the all-Ukrainian context. Information about the fate of sacred monuments, measures for their salvation are presented, mostly, in the context of the study of local lore.

Keywords: historiography, publications, antireligious policy, sacred monuments, activity connected with the monuments protection

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 07.07.2017 р.